سکاڵانامەیەك

به ناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

سەرۆك و سەركردەی سەروەر, بەڕێز سەدام حوسێن (خوا بیپارێزێ), سەركۆمارو سەرۆكی ئەنجومەنی سەركردایەتیی شۆڕشی بەڕێز:

هەڤاڵی تێكۆشەر, سڵاوت لێدەكەم و وەك هاوڵاتیەكی دڵسۆز خۆمت پێدەناسێنم.

بە ناوی دادپەروەریی بەعسەوە لێت دەپاڕێمەوە گوێ لە كێشەكەم بگری, چوونكە شەو و ڕۆژ خەوی لێزڕاندووم. لەبەرئەوەی هیچ هیوایەكم نەماوەو لە ئێوە بەولاوە كەسی ترم نیە پەنای بۆ ببەم, وا ئەم كێشەیەم دەخەمە بەردەمتان بە ئومێدی ئەوەی بایەخێكی پێبدەن.

گەورەم:

من, عاسی مستەفا ئەحمەد, كە لە خوارەوە ئیمزام كردووە, لە 24 ی ئابی 1990 دا وەك دیلێكی جەنگ گەڕاومەتەوە, سەربازێكی ئیحتیاتم لەساڵی 1955دا لە دایك بووم. لە شەڕی قادسیەی سەدامی شكۆداردا لە كەرتی شووش بەشداریم كردو لە 27 ی مارتی 1982 دا بە دیل گیرام. تا ئەو ڕۆژەی بڕیاری گۆڕینەوەی دیلەكانی جەنگ دەرچوو, بە دیلێتی مامەوە. پاشان گەڕامەوە بۆ نیشتمان و خاكی نیشتمانی دایكی خۆشەویستم ماچ كردو, لە بەردەم وێنەی سەركردەی سەركەوتووماندا سەرۆك سەدام حوسێن كڕنۆشم برد. لە دڵی خۆشمدا هەستم بە پەرۆشییەكی بێپایان دەكرد بگەڕێمەوە ناو خێزانەكەم. ئەوان دڵخۆش دەبوون بە بینینم و منیش خۆشحاڵ دەبووم بە دیداریان و هەموومان نوقمی خۆشی و شادییەك دەبووین ئەوسەری نەبێتەوەو لە باسكردن نەیەت.

بە هەرحاڵ, گەڕامەوە ناو ماڵی چۆڵ و هۆڵ, ژنەكەم و منداڵەكانم لەوێ نەبوون. ئای لەم كارەساتە دڵتەزێنە! ئای كە چ زووخاوێك بوو! پێیان وتم تەواوی خێزانەكەم لە عەمەلیاتی ئەنفالدا كەوتوونەتە دەست هێزەكانی ئەنفال, كە لە ناوچەی باكووردا, بە فەرماندەیی هەڤاڵ علی حسن المجید

ئەنجامـدرا. مـن هـیچ شـتێك دەربـارەی چارەنووسـیان نـازانم و کەسـانی خێزانەکەم ئەمانەن:

1- عەزیمە عەلی ئەحمەد, لەدایکبووی 1955, خێزانمە.
2- چرۆ عاسی مستەفا, لەدایکبووی 1979, کچمە.
3- فەرەیدوون عاسی مستەفا, لەدایکبووی 1981 , کوڕمە.
4- ڕووخۆش عاسی مستەفا, لەدایکبووی 1982, کوڕمە.

بەم شێوەیە, ئەم سکاڵایەم دەخەمە بەردەستت, ئومێد دەکەم بەزەییەکت پێمـدا بێتـەوەو چارەنووسـیانم پێڕابگەیـەنیت. خـوا سـەرتان بخـاتو بتانپارێزێت.

سوپاسو ڕێزمان

ئیمزا
دیلی جارانی جەنگ, سەربازی ئیحتیات
عاسی مستەفا ئەحمەد
بێ ماڵو بێ داڵدە, پارێزگای سلێمانی/ چەمچەماڵ
گەڕەکی بێکەس/مزگەوتی حاجی برایم
4 ی تشرینی یەکەمی 1990

وەڵام

بە ناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

کۆماری عێراق

دیوانی سەرۆکایەتی

ژمارە: ش ع/ب/16565/4

ڕۆژ: 29 ی تشرینی یەکەمی 1990

بەڕێز/ عاسی مستەفا ئەحمەد

پارێزگای سلێمانی/قەزای چەمچەماڵ/گەڕەکی بێکەس/مزگەوتی حاجی برایم

سەبارەت بە سکاڵانامەکەت لە 4 ی تشرینی یەکەمدا, ژنەکەت و منداڵەکانت لە ماوەی عەمەلیاتی ئەنفالدا, کەوا ساڵی 1988 لە ناوچەی باکووردا ئەنجامدرا, بزربوون.

دڵسۆزتان

ئیمزا

سعدون علوان مصلح

سەرۆکی دیوانی سەرۆکایەتیی کۆمار

تێبینییەك لە سەر میتۆدۆلۆجی
ڕێبازی کارکردن لە سەر دۆکیومێنت و شایەت و
بەڵگەی پزیشکیی دادوەری کە لەم ڕاپۆرتەدا بەکارهاتوون

بەڵگە بە شایەتەوە

ئەم ڕاپۆرتە بە ڕادەیەکی زۆر, لە سەر ئەو شایەتیانە بەندە کە لە کوردستانی عێراق, لەو شایەتحالاٌنەوە بەدەست هێنراون کەوا خۆیان بەر ستەمی ئەنفال کەوتوون و (بە زۆریی قوربانیشی بوون). دوو توێژەری میدلٌ ئیست ووٌچ و یاریدەدەرێك بە سیٌ نێردراوی جیاجیا, لە نێوان نیسانی 1992 و نیسانی 1993دا, ماوەی شەش مانگیان لە ناوچە کوردیەکاندا بردەسەرو نزیکەی 350 چاوپێکەوتنی تێرو تەسەلیان ئەنجامدا. ئەو ڕێبازەی ئەوان بەکاریان هێناوە لە بەدەستهێنانی بەڵگەو شایەتیدا لە خوارەوە باسکراوە.

تیمی لێکۆڵینەوە, پێش ئەوەی یەکەم نێردراوی خۆی لە نیسانی 1992دا ڕەوانە بکات فۆرمێکی ڕا پرسیی دانا لە سەر بناغەی تێگەیشتنمان بۆ ئەنفال، کە لەوکاتەدا هێشتا شتێکی ئەوتۆ نەبوو. بە دوای ئەمەدا گفتوگۆ لە گەلٌ شارەزایانی ناوچەکەو پسپۆڕانی ئاماردا کرا. دروستکردنی ئەم فۆرمی ڕاپرسیە بە مەبەستی ئاسانکردنی خشتەدانان و دیاریکردنی ئەو زانیاریانە بوو کە پەیوەندییان بە ڕاگواستنی زۆرەملیٌو بێسەروشوێنکردنی کوردەوە هەبوو لە سەروەختی ئەنفالدا.

کاتیٌ تیمەکە گەیشتە ناوچەکە فۆرمی ڕاپرسیەکەی بە ژمارەیەکی کەم چاوپێکەوتن تاقیکردەوەو هەر زوو گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە پرسیارەکان ژمارەیەك فاکتەریان ڕەچاونەکردووە، لەوانە ئەو ڕووداوە مێژووییە تایبەتمەندانەی یارمەتیدەرن بۆ تێگەیشتنی ئەو بارودۆخەی لە ئەنفال

ئـالآبوو، هـەروەها سروشـتی ڕێبـازی پرۆسـەکەش. ئـەوجا تیمەکـە فـۆرمی ڕاپرسـیەکەی بـە تـەواوەتی دەسـکاری کـردو کەوتـە توێژینـەوەی خـۆیو لـە حەفتەکانی دواتردا , تەنها چەند گۆڕانکارییەکی کەمی کرد.

مەبەستی توێژینەوەکەش ئەوە بوو چەندی دەکرێ پەردە لە ڕووی ئەنفال هەڵماڵرێو هەروەها ئەو خەڵکەش کەوا باسدەکرا گوایە لەو ماوەیەداو لە دوای پرۆسـەکە بێسەروشـوێن کـراون. ئـەو خەڵکانـەی خرانـە بـەر لێکۆڵینـەوەو پرسیارو پرسیارکاری, کران بە سێ تاقمەوە: (1) ئەو شایەتانەی ڕاستەوخۆ ئەنفال زەدەبوون (2) ئەو کەسانەی کاریان لە یەکە سەربازیەکان (یان نیمچە سـەربازیەکان)دا کـردووە، وەك گـەریلای کـورد (*پێشـمەرگە*)، کۆنـە ئەفسـەرانی سوپا، یان فەرماندەی (*موستەشاری*) میلیشیا کوردەکانی سەر بە حوکومەت. (3) کارمەنـدانی ڕێکخـراوە ناحوکوومیـە نێودەوڵەتیـەکان و کاربەدەسـتانی بەڕێوەبەرێتیی ناوخۆیی کوردو هەموو ئەوانەی بە وردیو لە شوێنی خۆیدا ئاگاداری بارودۆخەکە بوون چ لە پێش, یان پاش, یان لە کاتی ئەنفالدا.

بـە هـۆی سروشـتی تایبـەتیی سیاسـەتی عێـراق بەرامبـەر بـە کـوردە دێهاتنشینەکان لە سالآنی 1980وە, دەبوو زۆربەی شایەتحاڵەکانی ئەنفال لە کۆمـەڵگا گـەورەکانی نیشـتەجێکردن (*موجەممـەعات*)ی دۆڵـەکانی بـاکووری عێراقـدا بدۆزرانایەتـەوە. پـاش ئـەوەی حوکوومـەتی عێـراق, لـە کۆتـایی ئۆکتۆبـەری 1991دا, لـە بەشـێکی گـەورەی هـەرێمی کوردەکـان کشـایەوە, گوندنشینی هەنـدێك ناوچـە کەوتنـە گەڕانـەوە بـۆ گونـدە ڕووخاوەکانیـان بـۆ کشتوکاڵ کردن و هەندێ جاریش بۆ دروستکردنەوەی خانووەکانیان. تیمی توێژینەوەکـە, چـەندی تـوانی سـەردانی کۆمـەڵگاکانو گونـدە (نیمچـە دروستکراوەکانیان) کردو لە هەموو حاڵەتێکدا پرسیارە گرنگەکە ئەوە بوو: " لـە کـوێ دەتـوانین خـەڵکی ئـەنفال ببیـنین؟" (*ئەنفالـەکان* بـە کـوردی). ئـەوجا خەڵکی ئەو شوێنە پێش تیمەکە دەکەوتن بۆ ماڵێك کە دەیانگوت *ئەنفالەکانی* لێیەو لەوێ دەبوو هەندێ پرسیاری سەرەتایی بکرایە بۆ تاقیکردنەوەی ئەو خەڵکانـە, ئایـا بـە ڕاسـتی "ئـەنفالن"و ئـەو کەسـانە نـین کـە لـە گونـدەکانی خۆیانـەوە بـۆ ئـەوێ ڕاگوێزراون لـە قۆناخـەکانی پێشـتری گونـد ڕووخاندنـدا, چوونکە ئەوانە ڕاستەوخۆ بەر ئەنفال نەکەوتبوون. ئەم ڕێگەیـە کاریگەرییـەکی بەدەمـەوە هـاتنی هـەبوو: خێزانێکی *ئەنفالـەکان* ڕێبـەدێی تیمەکـەی دەکـرد بـۆ لای خێزانێکـی تـر, تـا وایلێهات تیمەکـە هەسـتی دەکـرد ناوچـەیەکی تایبـەتی جوگرافیی ئەنفالی سەرلەبەر گرتووەتەوە.

تیمەکە بە شێوەیەکی بنەڕەتی بە سێ ڕێگەی جیاواز شایەتحاڵەکانی دەستدەکەوت:

1- سەردانی هەڕەمەکیی نیشتەجێکان و پرسیارلێکردنیان دەربارەی ئەنفالەکان (ئەمە بەرفراوانترین ڕێگە بوو).

2- شوێنکەوتنی چاوساغی تایبەتی.

3- ناوبەناو ئاوڕدانەوە لەو داواکاریانەی پاڕانەوەو تکاکارییان تێدا نەبوو وچاوپێکەوتنیان لە گەڵ دەکرا. لە سەرەتاوە تاقە پێوەر بۆ بڕیاردان لە سەر کەسێك چاوپێکەوتنی لە گەڵ بکرێت یان نە ئەوەبوو کە ئایا ئەو کەسە لە سنووری ناوچەی عەمەلیاتی سەربازیدا بووە لە کاتی ئەنفالداو خزمو کەسی لەدەستداوە لە ئەنجامی پەلامارەکەدا؟ لە قۆناخەکانی دواتری توێژینەوەکەدا, کاتێ کە نموونەی دیار دەرکەوتن, گەڕانەکە زیاتر بۆ ئەو کەسانە بوو لەو ناوچانەی ئەنفالدا بوون کەوا تیمەکە زانیاریی تەواوی لە سەریان نەبوو , یان ئەوانەی ستەمێکی زۆر سەختیان لێکرابوو, وەك پەلاماردانیان بە چەکی کیمیایی. بێجگە لەوەش هەر لەو دەمەدا ژمارەیەك چاوپێکەوتن لە گەڵ کەسانێکدا ئەنجامدرا کە لە کاتی ئەنفالدا لەو ناوچانەدا بوون کەوا بەر پەلاماری ئەنفال کەوتووە بەڵام خێزانەکانیان بێ ئازار ڕزگاریان بووبوو, هەروەها لە گەڵ ئەو کەسانەشدا کە دووچاری جۆرەها پێشێلکردنی مافی مرۆڤ بووبوون لە دەمی پێش ئەنفال و دوای ئەنفالیشدا (1987 و 1989).

پاشان تیمەکە بە شێوەیەکی وردتر کەوتە سۆراخکردنی ئەو شایەتانەی لە ئەنفالدا گیرابوون و برابوون بۆ شوێنی ئیعدامکردنی بەکۆمەڵ (کە ئەو کاتەو ئێستاش لە ژێر کۆنترۆڵی حوکومەتی عێراقدان) و لەوێوە توانیویانە دەربازبن و بە سەلامەتی بگەڕێنەوە. شایەتیی ئەم لە ئیعدام دەربازبوانە سەلماندنی یەکلاکەرەوە بوون لە هەوڵ و تەقەلای میدڵ ئیست ووچدا بۆ پێشکەش کردنی بەڵگەی ئەوەی کە زۆربەی زۆری ئەوانەی لە ئەنفالدا دەسگیر کران و بە ڕەسمیی دەڵێن چارەنووسیان نادیارە, ڕێکوڕاست ئەوەیە کە کوژراون. تیمەکە توانی حەوت کەس لەو دەربازبوانەی ئەنفال بدۆزێتەوە, هەروەها یەکێکی دیکەشی دۆزییەوە کەوا سێ مانگ پاش ئەنفال لە ئیعدامکردن ڕزگاری بووبوو. هەندێك لەم دەربازبوانە حەزیان نەدەکرد

بناسـرێن لەبەرئـەوەی, وەك خۆیـان دەیـانوت, لـە تۆڵەکردنـەوەی دواڕۆژی حوکوومـەت دەترسـان. تـەیموور, کـە یەکێکـە لـە هەشـت کەسـەکە, لـە چـەند بۆنەیەکدا تەلەفزیۆنی ناوخۆی کوردی چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردبوو, هەروەها ڕۆژنامەنووسـانی بێگانـەش چاویان پێکـەوتبوو. دووەم کەسـیان حوسـێنی ناوبوو و شایەتیی بۆ مستەر ماکس ڤان دەرشتۆیل Max Van der Stoel دابوو, کە چاودێری تایبـەتی نەتـەوە یەکگرتووەکان بوو لە سەر عێراق , لە کاتی سەردانەکەیدا بۆ ناوچەکە لە سەرەتای ساڵی 1992دا . چواریشیان لە لایەن فەرماندەکانی پێشمەرگەوە, کە دەنگوباس و بەسەرهاتیان بیستبوون, دۆزرانەوە. دوانەکەی تریش بەو شێوەیە دۆزرانەوە کە ناویان لە شایەتیی یەکێك لە دەربازبووەکاندا هاتبوو گوایە لە کۆمەڵەکەی ئەودا بوون لە کاتی ئیعدامکردندا.

ئـەمان بـێ هـیچ گۆڕینێـك, زۆر پەرۆشـی ئـەوە بـوون کـەوا چـییان بەسەرهاتووە بۆ تیمەکەی بگێڕنەوە. زۆربەی ئەمانە (تـەیمووری لێبـەدەر– و) پێشـتر چـاوپێکەوتنیان لەگـەڵ نـەکرابوو سـەبارەت بـەم تاقیکردنـەوەو بەسـەرهاتەیان. هـەر هـەموو بێپرنگانـەوە نـاوی خۆیـان داو تـەنها ئـەوە بـوو هەندێکیان داوایانکرد ناسنامەکانیان لە کاتی بڵاوکردنەوەدا ئاشکرا نەکرێت. یـەك دوانێکیـان لێدەرچـێت کـە ویسـتیان ناوەکانیـان بگۆڕدرێـت دەنـا هـەر هەموویان کە باسیان لەم ڕاپۆرتەدا هاتووە بە ناوی ڕاستەقینەی خۆیانەوەن.

تیمەکە زۆربەی چاوپێکەوتنەکانی لە سەر کاسێت تۆمار کردووەو وێنـەی شایەتەکانیشـی بـە (سـلاید) گرتـووە. لـە حاڵـەتی چـاوپێکەوتنە گرنگەکانـدا تیمەکە داوای ڕوخسـەتی لێدەکردن کە دیمەنە زۆر بایەخدارەکان یان هـەموو چـاوپێکەوتنەکە بـە ڤیـدیۆ کاسـێت تۆماربکرێـت (وەك حاڵـەتی هەنـدێ لـە دەربازبووانی ئیعدامکردنی بەکۆمەڵ). تیمەکە هەموو کات لە گەڵ وەرگێڕێکی کورد یان زیاتر هاتوچۆی دەکرد. ئەم کەسانە دەبوو دوولایەنە کاری وەرگێڕان ئەنجام بدەن، لە ئینگلیزیەوە بۆ کوردی (بە دیالێکتی سۆرانی یان کرمانجی) و بـە پێچـەوانەوە. بێجگـە لـەوە، هەنـدێ چـاوپێکەوتن ڕاسـتەوخۆ لـە لایـەن ئەندامانی تیمەکەوە بە ئینگلیزی یان بە عەرەبی ئەنجامدەدرا.

ڕاسـتیەکەی لـە هـەموو حاڵەتەکانـدا، لـە کـاتێکی دیـارکراودا تیمەکـە چـاوپێکەوتنی لەگـەڵ یـەك کەسـدا دەکـرد، هەرچـەندە فـرە جـاریش خزمـە نزیکەکانی لە کاتی چاوپێکەوتنەکەدا لـەوێ ئامادە دەبوون. پرسیارەکان ئەم بابەتانەی خوارەوەیان گرتبۆوە:

1- مێژووی شەخسیی لە پێش ئەنفالدا (حاڵەتی شەخسی، ئەندامانی خێزان، ماڵ و سامان، کاروپیشە، ئایین و هۆز، هتد).

2- زانیاریی لە بارەی گوندی ئەو کەسەوە کەوا پێش ئەنفال تیایدا ژیاوە (شوێنی، قەبارەی دانیشتوانی، هۆزی سەرەکی، چالاکیی ئابووریی سەرەکی، ئاستی خزمەتگوزاریی حوکوومەت، هتد).

3- جموجووڵی سەربازیی لە ناو گوندەکەو دەوروبەریدا لە پێش ئەنفالداو سیاسەتەکانی حوکوومەت کە کاریگەریی لە سەر دانیشتوان هەبووە (بوونی پێشمەرگە، هێرشەکانی حوکوومەت، ئابڵووقەی ئیداری و ئابووری، زەرەرو زیان، سەرژمێریی دانیشتوانی ساڵی 1987، هتد).

4- ڕووداوەکانی سەرەوەختی ئەنفال (سروشتی پەلامارەکەی حوکوومەت، بارودۆخی دەستگیرکردن، ڕێگای گواستنەوە، پڕۆسەی جیاکردنەوە، بارودۆخی گرتن، پێکراوان، بارودۆخی بەردان، هتد).

5- هەلومەرجی ژیان و گوزەران لە پاش ئەنفال و هەوڵدان، ئەگەر هەبێت، بۆ سۆراخ کردن و دۆزینەوەی کەسوکارە بێسەروشوێنەکان.

بابەتی خاڵەکانی 1 و 2 پەیڕەویی شێوە پرسیارو وەڵامێکی گونجاو و وردیان کردووە، لە هەمان کاتدا بابەتی خاڵەکانی 3 و 4 و 5 نەرمیی زیاتریان تیادابوو: پرسیار لەو کەسە دەکرا ڕووداوەکانی چۆن بیردەکەوێتەوە ئاوهای بگێڕێتەوە و تیمەکەش یان (أ) تەنها پرسیاری ڕوونکردنەوەی بەرواری تایبەتیو شوێن و بەراوردکاریی دەکرد یان (ب) سەرنجی لە وردەکاریی هەندێ بەسەرهاتی تایبەت دەردەبڕی کە بۆ پرۆژەکە گرنگ بوو، یان (ج) بەراوردکردنی هەر جیاوازییەك لە شایەتیەکەدا دەربکەوتایە یاخود لە شایەتییەك و ئەوی پێشوویدا یەکی نەگرتایەتەوە.

بە هۆی ئەو ڕێژە زۆرەی نەخوێندەوارییەوە لە دێهاتی کوردستانداو هەروەها نەریتی تایبەتی خەڵکی ناوچەکە بۆ کات و سەردەم دیاریکردن، تیمەکە بەرەوڕووی گرفت و زەحمەتێکی زۆر دەبووەوە لە دەسنیشانکردنی بەرواری تەواوی ڕووداوە تایبەتیو دیاریکراوەکان و کرۆنۆلۆجیایان، لە سەر بناغەی چاوپێکەوتنەکانی لەگەڵ گوندنشینەکان دەکرا. بۆ نموونە، زۆر جار بەروارەکان بە جەژنە ئاینیەکانەوە دەبەسترانەوە. بە شێوەیەکی گشتی،

تیمەکە دوای چاوپێکەوتنێکی زۆر، دڵنیابوو لەوەی کە وێنەیەکی وردی لە قۆناخە جیاجیاکانی ئەنفال و ڕووداوەکانی نێوان ئەم قۆناخانەی دەستکەوتووە. هەندێك لەم بەروارانە لە دواییدا بە پێی ئەو بەڵگەنامانە چەسپکران کەوا لە دەزگا *ئەمنیو ئیستیخباراتیەکانی* عێراقدا, لە کاتی ڕاپەڕینەکەی مارتی 1991دا, کوردەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو. بە گشتی، تیمەکە بڕیاری لە سەر ڕاستیی ئەو بەسەرهاتە تاکانە دەدا کاتێ کە ناوەرۆکیان لە گەڵ سیاقی گشتیو سەرجەم ئەو نموونانەی کە لە ماوەی پرۆژەکەدا کۆکرابوونەوە, یەکیاندەگرتەوە. هەروەها جۆرەکانی تری بەڵگەو گرێدانیان لەگەڵ چاوپێکەوتنێکی دوای ئەوە, کە لە هەندێ حاڵەتی کەمدا, لە گەڵ هەمان ئەو کەسە ئەنجام دەدرایەوە. لە هەموو چاوپێکەوتنەکاندا, تیمەکە هەوڵی ئەوەی دەدا بەڵگەی پشتگیری بە دەست بێنێ. ئەمەش ئەو بەڵگەنامە شەخسیانەی دەگرتەوە کە لای ئەو کەسە بوون چاوپێکەوتنی لەگەڵ ساز دەکرا (بۆ نموونە ڕێپێدانی هاتوچۆکردن و فەرمانە ئیداریەکان)، یان ڕاپۆرتی پشکنینی ئەو شوێنانەی باسکران (وەك بەندیخانە یان گوندێك بەر هێرشی کیمیایی کەوتبێت). لە ئەنجامی ئەم ئیجرائاتانەدا, ژمارەیەکی کەمی چاوپێکەوتنەکان, یان بەشێکیان, خرانەلاوە یان کەڵکیان لێوەرنەگیرا, چونکە ئەو شایەتیانە لەوە دەچوو جێمتمانە نەبن یان بەڵگەی پشتگیریی تەواویان نەبوو.

* * *

بەڵگەی دۆکیومێنتەکان

لە ڕاپەڕینە میللیەکەی ساڵی 1991 دا لە باکووری عێراق, خەڵکی مەدەنیی کوردو ئەندامانی حیزبە سیاسیە کوردیەکان پەلاماری دامودەزگاکانی حوکومەتی عێراقیان داو داگیریان کردن, بە دەزگا ئەمنیو ئیستیخباراتیە جۆراوجۆرەکانیشەوە. زۆر لە بینای ئەم دەزگایانە زیانی قورسیان پێگەیشت یان سەرپاك سووتان, بەڵام هەندێك بێ زیان مانەوە. بەمە کوردەکان بوون بە خاوەنی ئەم بیناو دەزگایانەو هەرچیەکیان تێدابوو. ئەو کەرەستەو کەلوپەلانەی تیایاندا بوون بە بڕێکی زۆر بەڵگەنامەو تۆمارو کاغەزو ڤیدیۆ کاسێتو نەوارو فیلمو وێنەوە هەموو بران.

ئەو ڕۆژانەی پێش ئەوەی هێزەکانی عێراق پێشڕەوی بکەنو ڕاپەڕینەکە تێکبشکێنن, حیزبە کوردیەکان توانییان زۆربەی زۆری ئەو بەڵگەنامە دەست

بەسەرداگیراوانە لە شارو شارۆچکەکانەوە بگوێزنەوە بۆ سەنگەرو شوێنە قایمەکانیان لە چیاکاندا. لە بەهاری ساڵی 1992دا، یەکێك لە دوو لایەنە گەورەکە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، ڕەزامەندیی دەربڕی کە بچێتە ڕێکەوتنێکی سێ قۆڵییەوە لەگەڵ میدڵ ئیست ووچ و لیژنەی پەیوەندیەکانی سەناتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا. بە پێی ئەم ڕێکەوتننامەیە PUK ڕازیبوو بەڵگەنامەکانی لای خۆی بنێرێتە ویلایەتە یەکگرتووەکان بۆ لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەیان. لیژنەی پەیوەندیەکانی دەرەوەی سەناتیش ڕەزامەندی دەربڕی کە بەڵگەنامەکان بدرێنە بەشی تۆمارگە ڕەسمیەکانی کۆنگرێسی ئەمەریکیو لە ئەرشیفی نیشتمانیی ویلایەتە یەکگرتووەکاندا بپارێزرێن. میدڵ ئیست ووچیش قایل بوو بە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە لە سەر بەڵگەنامەکان لە بواری مافی مرۆڤداو تیاشیاندا شوێن کێشەی جینۆساید بکەوێتو بیداتە دادگای عەدلی نێودەوڵەتی لە لاهایThe Hague .

کەرەستەکەی PUK بریتی بوو لە چواردە تەن بەڵگەنامەو کرابوونە 847 سندووقەوە. تێکرا ژمارەی پەڕەکانی بە زیاد لە چوار ملیۆن دەخەملێنرا. لە مایسی 1992دا PUK دۆکیومێنتەکانی بە شێوەیەکی کاتی خستە لای میدڵ ئیست ووچ و پاشان بە ئامادەبوونی بەڕێوەبەری ئەو ڕێکخراوە بە فرۆکە گوێزرایەوە بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکان. دواجار لە واشنتۆن بە ئەرشیفی نیشتمانیی ویلایەتە یەکگرتووەکان سپێردرانو لە کۆگاکانیدا هەڵگیران، بەڵام هەر لە ژێر چاودێریی هاوبەشیPUK و میدڵ ئیست ووچدا مانەوە.

لە کۆتایی تشرینی یەکەمی 1992دا تیمێکی لێکۆڵینەوەی سەر بە میدڵ ئیست ووچ دەستی دایە کاری تەتەڵەو گێڕکردنو پێرست بۆ دانانو شیکردنەوەیان. دۆکیومێنتە بایەخدارەکان دەرهێنران، وێنەیان لە بەر گیرایەوە، وەرگێڕدرانو ژمارەیەکیان کەوتوونەتە ئەم ڕاپۆرتەوە. ڕاپۆرتدەری تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە سەر عێراق، بەڕێز ماکس ڤان دەرشتۆیل، لە ڕاپۆرتەکەی مارتی 1993یدا بۆ کۆمیسیۆنی مافی مرۆڤی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان سوودی لە هەندێك لەو بەڵگەنامانە وەرگرتبوو کە میدڵ ئیست ووچ دۆزیبوویەوە.

زۆربــەی زۆری بەڵگەنامــەکان هــی دوو شــوێنن: پارێزگــای ســلێمانی و قەزاکانی و پارێزگای هەولێرو قەزاکانی, بە تایبەتی *قەزای* شەقلاوە. بڕێکی زۆریان هی دەزگاکانی بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی گشتیی بوون (*مدیریە الامن العامە*), کەمێکیشیان هی بەڕێوەبەرێتیی گشتیی هەواڵگریی سەربازی (*مدیریە الاستخبارت العسکریە العامە*) و حیزبی بەعس بوون. بە گشتیی بەڵگەنامەکان لە دووتوێی فایلدا بوون, یان پەڕەکان خرابوونە سەر یەك و لە نێوان دوو بەرگی ڕەقدا بە قەیتان بەسترابوون. هەروەها بەشێکیشیان دەفتەری بەرگ تێگیراو بوون. بە پێی ئەو بارودۆخەی باڵی کێشابوو بە سەر ئەو کاتەی ڕاپەڕینەکەدا، بە تایبەتی لە سلێمانی ژمارەیەك لەو بەڵگەنامانە بە تەواوی پەرش وبلاو بووبوونەوەو هەندێکیان سوتابوون و بووبوونە ژێر پێوەو قوڕاویی بووبوون و لە رۆر حاڵەتیشدا دڕابوون. بەهەرحاڵ, زۆربەی بەڵگەنامەکان هەروەکو خۆیان مابوونەوەو هیچیان لێنەهاتبوو.

تەواوی بەڵگەنامەکان، دەستنووس یان چاپ بوون و بە عەرەبی نووسرابوون و بە باشی دەخوێنرانەوەو بابەتێکی فراوانی جۆراوجۆریان گرتبۆوە کە بە ئاسانی دابەش دەکرانە سەر سێ جۆر بابەتدا:

1- کاروباری بەڕێوەبردنی کارمەندانی دەزگاکان وەك: مووچە، مۆڵەت وەرگرتن، پلە بەرزکردنەوە ، مۆڵەتی چەك هەڵگرتن، کاروباری دیسپلین و هتد.

2- زانیاریی شەخسی: ئەمانە کۆمەڵە فایلێك بوون کە زانیارییان لە سەر کارمەندانی ئەو دەزگایە، هاوڵاتی ئاسایی، یان ئەندامی گومانلێکراوی حیزبە کوردیە بەرهەڵستکارەکانی تێدابوو. ئەمانە پاشخانی چاودێریکردن و لێکۆڵینەوە لەگەڵکردنیشیان تێدا تۆمارکرابوو. ژمارەیەك لە فایلەکان مێژووی ژیانی تەواوی تێدابوو, هەندێکیش بە فەرمانی ئیعدامکردن یان وەفاتنامە داخرابوون.

3- ڕاپۆرت لە سەر ڕووداوەکانی ناوچەکەو بارودۆخی سیاسی: ئەم دوو جۆرە بەڵگەنامانە بە زۆری پێکەوە دانرابوون و ڕاپۆرتی ئەو جموجووڵانەشیان تێدابوو بوون کە *ئەمن* و سوپا دژ بە *پێشمەرگە* ئەنجامیان دەدا، هەروەها ڕاپۆرت لە سەر چالاکیی *پێشمەرگە* لە ناوچەیەکی دیاریکراودا لە گەڵ ئەو فەرمان و ڕاسپاردە ڕەسمیانەی کە ئاڕاستەی دامودەزگا جۆراوجۆرەکان کرابوون.

هەرچەندە سێ جۆرەکە بە گشتی لە بەڵگەنامەکاندا بە جیا دەردەکەوتن، بەڵام وا ڕێکدەکەوت کە فەرمانێکی گرنگ پەیوەندیی بە سیاسەتی

حوكوومەتەوە هەبوو دەرهەق بە كورد، لە فايليٚكى نهيٚنيى كەسيٚكدا دەردەكەوت. هەنديٚ جار بەلْگەى ستەم و خراپەكارى بەشيٚوەى بچڕبچڕ يان بە يەكەوە گريٚدراو دەبووە سەرچاوەيەكى باشى زانيارى بەلاّم شيٚوەى دەربڕين و ئاشكراكردنى مەسەلەكان ئەگەر كەسيٚك پيٚى ڕانەهاتبيٚت بە ئاسانى ناچيٚتەوە سەرى. دواجاريش ئەركى ئەو تيمەى ميدلْ ئيست ووٚچ سەرپەرشتيى دەكرد ئەوەبوو كە دەبىٚ وەك پيٚويست ئەم بڕە هيٚجگار زوٚرەى بەلْگەنامەكان لە بيٚژنگ بدات و بە دواى نەختينەى شاراوەدا بگەڕيٚت.

* * *

بەلْگەى پزيشكيى دادوەرى

لە مايس و حوزيٚرانى سالْى 1992دا, ميدلْ ئيست ووٚچ و پزيشكانى مافى مروٚڤ، تيميٚكى تويٚژەرى پزيشكيى دادوەرييان (فوٚريٚنسيك) نارد بوٚ كوردستانى عيٚراق. تيمەكە پيٚكهاتبوو لەو ليٚكوٚلْەرەوانەى كە ڕاهيٚنرابوون لە سەر ئەنتروٚپوٚلْوٚجياى پزيشكى دادوەرى, ئەركيوٚلوٚجىو ياسا. ئەمانە گوٚڕيان لە زوٚر ولاّت هەلْدابوٚوە وەك ئەرجەنتين، چيلى، ئيٚلسلڤادوٚرو گواتيمالا. لە كوردستانى عيٚراق, لە سىٚ شويٚندا گوٚڕيان هەلْدايەوە: گوندى كوريٚمىٚ، گوندى برجينىٚو گوٚڕستانى كوٚمەلْگايەكى ڕزگاربووەكانى ئەنفال لە نزيك شارى هەوليٚر.

تيمەكە لە پشكنين و ليٚكوٚلْينەوەكەيدا, پەيڕەويى ستانداردى نيٚودەولْەتيى كرد كە لە لايەن نەتەوە يەكگرتووەكانەوە بلاّوكراوەتەوە "پروٚتوٚكوٚلْى نموونەيى ليٚكوٚلْينەوەى ياسايى لە سەر ياساشكيٚنى، ملهوڕىو كوٚكوژى" (پروٚتوٚكوٚلْى مينيسوٚتا)[1]. ئەنجامى تەواوى ليٚكوٚلْينەوەى تيمەكە لە ڕاپوٚرتەكەى ميدلْ ئيست ووٚچ و پزيشكانى مافى مروٚڤدايە (پەلامارى ئەنفال لە كوردستانى عيٚراقدا: ويٚرانكردنى كوريٚمىٚ)، كانوونى دووەمى 1993. ڕيٚبازى كاركردنى تيمەكە لە هەر شويٚنيٚك لەو شويٚنانە لە خوارەوە باسكراوە.

---

[1] كارنامەى بەرگريى كاريگەرو ليٚكوٚلْينەوە لە سەر ياساشكيٚنى، ملهوڕى، كوٚكوژى، 1991.
Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions, 1991.

www.dengekan.com

کورێـــــــــــــمێ:

تیمەکـە کەوتـە هەڵدانـەوەو پشـکنینی گـۆڕێکی بەکۆمـەڵ لـە گونـدی وێرانکراوی کورێمێ کە پاشماوەی پەیکەرە ئێسکی بیستو شەش پیاو و کوڕی هەرزەکاری تێدابوو، کە هەر هەموویان تیمی گوللە بارانکردن ڕیزیان کردبـــوون, پاشـــان دەســـڕێژیان لێکردبـــوون و کوشـــتبوونیان. پســـپۆڕی شوێنەوارناسی تیمەکە ڕووپێویی گوندە ڕووخاوەکەی کردو نەخشەی ئەوەی بۆ دروستکرد کە پێش ڕووخان چۆن بووەو لە کارەکەیدا تەکنیکی ستانداردی ڕووپێـوی شوێنەوارناسـیی بـەکارهێنا. ئـەوجا ئەنـدازەی قەوانـە فیشـەکە کۆکراوەکـانی گـرت بـۆ دیاریکردنی جۆری ئەو چەکانەی لە شوێنی ئیعدام کردنەکـەدا تەقـەیان پێکـراوە. پسـپۆڕی ئـەنترۆپۆلۆجیای سـەرۆکی تیمەکـەش کاری هەڵدانەوەو پشکنینی گۆڕە بەکۆمەڵەکەی کورێمێی بەڕێوەبردو تـەکنیکی ستانداردی گۆڕهەڵدانەوەی بەکارهێنا, بۆ پاراستنی پەیکەرە ئێسکەکان و هەر شـتێکی تـری مرۆڤکـرد کـە تێیـدا بێـت. لێکۆڵینـەوەکان لـە مەیتخانـەی نەخۆشـخانە گشـتیەکەی دهـۆك ئەنجامـدرا, بـۆ دیـاریکردنی ژمـارەی ئـەو کەسـانەی لـە گۆڕەکـەدا بـوون, هـەروەها توخمیـان، تەمـەنیان، نیشـانەی تـری ناسینەوەیان لـە گـەڵ جۆرو شێوازی کوشـتنەکەیان. پـارێزەرانی تیمەکـەش, چاوپێکەوتنیان لەگەڵ دەربـازبوان و گوندنشینی تردا ئەنجامدا بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەکان کە بەڵگەی زانستیی پشتگیریی دەکردن.

برجیـــــــــــــــنێ:

تیمەکـە مەسـحێکی شوێنەوارناسـی و هەڵدانـەوەو پشـکنینی گۆڕەکـانی گوندی برجینێی وێرانکراوی ئەنجامدا, بە پێی ڕێبـەدێی کردنی دەربـازبوانی گوندەکـە, کـەوا لـە ئـابی 1988 دا بـە چـەکی کیمیـایی بۆمبـاران کـرا. شوێنەوارناسی تیمەکە مەسحێکی ستانداردی بۆ کەلاوەکانی گوند ئەنجامدا. شـارەزایانی ئـەنترۆپۆلۆجیای پزیشـکیی عـەدلیش گـۆڕی ئـەو کەسـانەیان هەڵدایەوە کەوا لە قەڵەم درابوون بە هەڵمژینی گازی کیمیایی مردوون.

پارێزەرانی تیمەکەش چاوپێکەوتنیان لە گـەڵ گوندنشینە دەربازبووەکاندا کرد سەبارەت بە ڕووداوەکان. بێجگە لـەوە، تیمەکە خۆڵ و خاکی لـەو چاڵانە دەرهێنا کەوا باسدەکرا بۆمبە کیمیاییەکانیان بەرکەوتووە. لە ساڵی 1993 دا,

تاقیگەی چەکی کیمیایی وەزارەتی بەرگریی بەریتانیا لە پۆرتن داون Porton Down ڕاپۆرتێکی لە سەر دۆزینەوەی پاشماوەی گازی خەردەل و دەمار, لەو نموونانەی کە لەو شوێنانە وەرگیراون, بلاْوکردەوە. ئەمە یەکەم حاڵەتی پەلاماری چەکی کیمیایی بوو کە لە سەر بنەمای پاشماوەی توخمی کیمیایی سەلمابێت لەو شوێنەدا کە بۆمبی بەرکەوتبێت و شوێنەواری بەجێهێشتبێت.

هەولێر:

تیمەکە لە گۆڕستانی کۆمەڵگایەك* کە دەربازبوانی ئەنفالی بۆ ڕاگوێزرابوو، کەوتە گۆڕ هەڵدانەوەو پشکنینیان. گۆڕستانەکە لە لایەن پسپۆڕانی ئارکیۆلۆجیەوە ڕووپێو کرا بۆ دەسنیشانکردنی ڕێژەی گۆڕی منداڵ و گەورە.

زاناکانی پزیشکیی عەدلیش گۆڕی سیٚ منداڵیان هەڵدایەوە, کە یەکێك لەوانە وەك باسدەکرا لە لایەن دەربازبوویەکی گوندی کوریٚمیٚوە هەڵکەندرابوو و لاشەی خوشکە ساواکەی تێخستبوو. پشکنینی گۆڕەکەش پشتگیریی باسەکەی دەکردو پاشماوەی پەیکەرە ئێسکی کچێکی ساوای تێدا بوو کە تەمەنی نزیکەی ساڵێك دەبوو و نیشانەی بەدخۆراکیشی پێوە دیار بوو.

سەرەتایەك

ناوبەناو, هەل و دەرفەت لە کارەساتەوە دەرەخسیٚ. سەبارەت بە میدلٚ ئیست وۆچیش بواری ئەنجامدانی کاری لێکۆڵینەوە لە سەر مافی مرۆڤ لە باکووری عێراقدا, دوابەدوای پشێویی و ڕووداوە دڵتەزێنەکانی سەرەتای ساڵی 1991 بۆ یەکەمجار بە شێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو هاتە پێشەوە کە زۆربەی خوێنەران لە ڕێگای ئامێری تەلەفزیۆنەکانیانەوە لیٚی بە ئاگان. کاتیٚ کە

---

* لە شوێنێکی تری ئەم کتێبەداو لە بەشی ئەنفالی کۆتاییدا, کەمێك بە دوورو درێژتر باسی هەڵدانەوەو ڕووپێو کردنی ئەم گۆڕانە دێتە پێشەوە لە کۆمەڵگای بەحرکە ـ جێژنیکان ـ و.

www.dengekan.com

هێزەکانی حوکوومەتی عێراق لە بەرانبەر پێشڕەوی کردنی هێزی هاوپەیمانان و پێشمەرگە کوردە جەنگاوەرەکان پاشەوپاش کشانەوەو هاوکات لە گەڵ گەڕانەوەی ئاوارە مەدەنیەکان لە سنوورەکانی تورکیا و ئێرانەوە, دەرکەوت کە ئەو قەدەغە کردنە درێژخایەنەی بەغدا لە سەر لێکۆلەرە سەربەخۆکانی دانابوو کە نزیك هەرێمی کوردەکان بکەونەوە بە زەبری هێز تێکشکێنرا. بەڵام کەس ناتوانێ پێشبینی ئەوە بکات تاوەکو کەی پەنجەرەی هەل و دەرفەت هەروا کراوە دەبێت.

ئەم گومانە لاوازە هەروا دەمێنێتەوە, چوونکە کوردەکانی عێراق وەك کەمایەتیەکی هەمیشە هەڕەشەلێکراو پاشەڕۆژیان مەترسیی لە سەرەو بە هەمان شێوەش ژیانیان. لە کاتی ئەم نووسینەدا, فشارێکی زۆر توندی سزاکانی UN لە سەر عێراق و ئابلووقەیەکی ئابووریی ناوخۆ کە هێزەکانی حوکوومەت سەپاندوویانە, هەڕەشەی برسێتییەکی بەکۆمەڵ دەکا لەو سێ ملیۆن و نیو دانیشتوانەی لە ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی کوردە شۆڕشگێڕەکاندا دەژین. هێزەکانی حوکوومەت کە بە درێژایی هێلی ئاگربەست مۆڵیانداوە بە ئاسانی دەتوانن ناوچەکە داگیربکەنەوە پێش ئەوەی ڕۆژئاوا بتوانێ فریایان بکەوێت.

میدڵ ئیست ووچ, لەو دوو ساڵەی ڕابوردوودا, ئەوەی ڕەچاو کردووە کە ئایا ئەوەندە کات دەبێت بۆ بەدەستهێنانی زانیارییەکی جێمتمانەی ئەوتۆ کە قەناعەت پێکردنی ڕای گشتیی جیهانی و پاشانیش دادگایەکی یاسایی. هەرچەندە پێشتر هەندێك ڕاپۆرت دەربارەی ئەنفال[1] بڵاوکرابوونەوە بەڵام بە

---

[1] ئەو نووسینانەی لەو دەمەدا لە سەر ئەنفال بڵاوکراونەتەوە گرنگەکانیان ئەمانەن:

-"مردنی نهێنی: مینی زەمینی و کارەساتە مەدەنیەکان لە کوردستانی عێراقدا."
Hidden Death: Land Mines and Civilian Casulaties in Iraqi Kurdistan (October 1992, PP 67).

- "گۆڕە نائارامەکان: گەڕان بە دوای بێسەرو شوێنانی کوردستانی عێراقدا."
Unquiet Graves: The Search for the Dissappeared in Iraqi Kurdistan (Febrauary 1992, PP 41).

- "پەلاماری ئەنفال لە کوردستانی عێراقدا: وێرانکردنی کورێمێ."
The Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme (January 1993, PP 116).

دەرکردنی ئەم کتێبە, یەکەم مەبەست هاتە ئەنجامدان. ئەگەرچی بەڵگەی تەواو هەیە کە لە ڕاستیدا ئەو دەیان هەزار کوردە مەدەنیەی کە ساڵی 1988 لە لایەن هێزەکانی حوکوومەتەوە "بێسەروشوێن کران", نەماون, بەڵام سەبارەت بە چارەنووسیان دەشێ هەموو کات کار لە سەر ئاشکرا کردنی بکرێت. ئەمەش بە زۆری لە سەر پاشە ڕۆژی سیاسەتی عێراق وەستاوە.

چەندین ساڵ پێش ڕووداوەکانی ساڵی 1991, قسەیەکی زۆر دەربارەی ستەمو خراپەکاریی لە ڕادەبەدەری هێزەکانی ئەمنی حوکوومەت دەرهەق بە کوردەکان, لە ڕۆژاوادا بە بەردەوامی دەکرا. کوردە شۆڕشگێڕەکان باس لە وێرانکردنی چوار هەزار گوندو بێسەروشوێن کردنی نزیکەی 182 هەزار کەس دەکەن تەنها لە ساڵی 1988 دا . ڕووداوی ئەنفال . کە وەك جفرەیەکی سەربازیی ڕەسمیی لە بەیاننامە گشتیەکانو یاداشتە ناوخۆیەکانی حوکوومەتدا بەکار دەهات . کە بە باشی لە ناو عێراقدا دەزانرا, بە تایبەتی لە ناو هەرێمە کوردیەکەدا. کە تەواوی لایەنە ترسناکەکانی مەسەلەکەش ئاشکرابوو ناوەکە خۆی لە هەستو ویژدانی میللیدا چەسپاند . هەر وەك ئەوەی کە هۆلۆکۆستی ئەڵمانە نازیەکان لە هەستو ویژدانی دەربازبوانیدا کەوتەوە. لەبەر ئەوەی هەردوك چونیەکن و مەودای ترسو سامیشیان لە یەکەوە نزیکە.

لێکدابڕانی کورد بە هۆی جوگرافیای شاخاوییان و باری سیاسیی ناهەمواریانەوەو پەیڕەویکردنی سیاسەتی پەرت کەو زاڵ بە لە لایەن

دوو ڕاپۆرتەکەی دواییان بە هاوبەشی لە گەڵ پزیشکانی مافی مرۆڤدا PHR بڵاوکراونەتەوە.

- هەروەها "مافی مرۆڤ لە عێراقدا Human Rights in Iraq "ڕاپۆرتێکی میدڵ ئیست ووۆچە لە شوباتی 1992 دا بڵاوکراوەتەوەو بەشێکی زۆری لە سەر ستەملێکردنو سەرکوتکردنی کوردەکانە لە لایەن حوکوومەتەوەو لە دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی زانکۆی یاڵ (نیو هاڤن 1990) دەستدەکەوێت.

حوکوومەتـەکانی ناوچـەکەوە کـارێکی کردبـوو کـەم کـورد درکـی بـەو مـەودا پتـەوەی ڕێکخستن و سـەرتاپاگیریەی ئـەنفال دەکـرد. بۆیـە لـە بـەر ئـەو هۆکـارە ئاشـکرایانەی پـێش ئۆکتۆبـەری سـاڵی 1991 و کـاتێ کـە سـەرکردە کـوردە شۆڕشگێڕەکان بە شێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو, بۆ ماوەیەکی کاتی بوونەوە بە حـوکمڕانی زۆربـەی بەشـەکانی خـاکی نـەریتییان, کـەم لـە ڕاسـتیەکان لـە بەردەستدا بوون کە ڕێکخراوەکانی دەرەوە پشتیان پێببەستن.

میدڵ ئیست ووَچ لە ڕاپۆرتی شوباتی 1990یدا بە ناونیشانی "مافی مرۆڤ لـە عێراقـدا" سـەرلەنوێ ئـەو زانیاریانـەی بنیاتنایـەوە کـە لـە سەرچـاوەکانی تاراوگـەوە بـە دەسـتهێنرابوون, بـە شـێوەیەك کـە گێڕانـەوەی ڕووداوە کۆنـەکان زۆر وردتـر دەرچـوون. لـە گـەڵ ئەوەشـدا, وا دەردەکـەوت کـە زۆر لـە قسـەی کوردەکـان خـەیاڵی بێـت و جێمتمانـە نـەبێت. لـە ڕاسـتیدا, ئـەم پرۆسـەی دۆزینەوەیە, دەرسێکی سادە بوو بۆ ئەو بیانیانەی لە دەرەوە شوێن کاروباری کـورد کـەوتبوون. ڕاپۆرتـدەرە ڕۆژئاواییـەکان و کـارگوزارانی فریاکـەوتن و ڕێکخراوەکـانی مـافی مـرۆڤ و ئەوانـەی کـە سـەردانی کوردسـتانی عێراقیـان کردووە درکیان بەوە کردووە کە چ بارێکی سامناك تووشی کورد هاتووە لە لایەن حوکوومەتەکەیانەوە, ئەڵبەتە زیادەڕۆییشی تێدایە.

لـەم ڕاپۆرتـەدا، کـە لـە مـاوەی هـەژدە مـانگ زیـاتردا کۆکراوەتـەوە، میـدڵ ئیسـت ووَچ لـەو باوەڕەدایە کە ئێستا بە قەناعەتەوە نیازو مەبەستی تـەواوی حوکوومەتی سەدام حوسێنی دەرخستووە سەبارەت بە لەناوبردنی کەمایـەتیی کـوردی عێـراق لـە ڕێگـەی بەکۆمـەڵ کوشـتنی بەشـێکیەوە. بێگومـان کـورد کۆمەڵێکی ئەتنیی[2] جیاوازن و لە زۆرینەی دانیشتوانی عەرەبی عێراق جودان و لـە مـاوەی ئەنفالـدا وەك کـورد کـران بـە مەبەسـت و نیشـان. دوو ئـامرازی حوکوومـەت بـوون بـە بنـەماو پـەیڕەویکاری ئـەم سیاسـەتە . یـەکێکیان سەرژمێریی نیشتمانی لە ئۆکتۆبەری 1987دا و ئەویتریان ڕاگەیاندنی "ناوچە قەدەغەکراوەکان" بوو کە زۆربەی زۆری دێهاتی کوردنشینی گرتـەوەو ڕاسـت و

---

[2] لە ڕووی مرۆڤناسییەوە (ئـەنترۆپۆلۆجی)، کـورد میللـەتێکی هینـدۆ ـ ئـەوروپایین و ئاخاوتنیـان بـە زمانێکە پێوەندیی بە فارسیەوە هەیە بێجگە لە تێکەڵەیەکی زۆری عەرەبی‌و تورکی کـە بـە پێـی ئـەو وڵاتەی تێیدا نیشتەجێن دەگۆڕێ.

چەپ لە هەر چوارلاوە وەك لێفەیەکی شێتانە تەریبدراوی لێکرا*. ئەم ئامرازانە پشتیان بە پاشخانی نزیکەی بیست ساڵ سیاسەتی حوکوومەت دەبەست لە پیادەکردنی "بە عەرەبکردن" داو تێیدا لە ناوچەکانی نەتەوە تێکەڵ و ئەو شوێنانەی تر کە بە لای بەغداوە گرنگ بوون و بایەخی ستراتیجییان هەبوو دانیشتووە کوردەکانیان تەنك دەکردو جووتیاری عەرەبی کۆچەریان بۆ دەهێنان و زۆر بە فراوانی یارمەتیو هان دەدران بۆ نیشتەجێبوون لەو ناوچانەداو هێزی حوکوومەتیش پارێزگاریی دەکردن.

ئەڵبەتە شتێکی چاوەڕوان کراوە کەوا کوردەکان دەست بدەنە چەك, وەك پێویستیش پەنایان بۆ بردووە, کاتێك لە داواکارییاندا بۆ بەدەستهێنانی خودموختارییەکی گەورەتر لە بواری سیاسیو فەرهەنگیدا نائومێد بوون. ڕاستیەکەشی ئێمە لە ئەنفال ناگەین بێ بەئاگابوون لە نیو سەدە تێکۆشانی چەکداریی کورد دژ بە حوکوومەتی ناوەندیی عێراق بە ڕژێمە سیاسیە جیاجیاکانیەوە. لە سەرەتای سالانی حەفتادا بەعسیەکان کە هێشتا دەسەلاتی تەواویان پەیدا نەکردبوو زیاد لەوانی پێشووی خۆیان ڕۆیشتن لە دانپیانانی ئەو داواکاریانەداو پلەیەکی گەورەو بایەخداری خۆبەڕێوەبردنیان داو لە دەستوورێکی کاتیی نوێدا ناسنامەو کەسێتیی سەربەخۆو جیاکاری کوردیان سەلماند. ئەو دەستوورە تا ئەمڕۆش لەکاردایەو تا ئێستاش بەغدا هەر لەو خەیاڵەدایە کە ناوچەی حوکمە ئۆتۆنۆمیەکەی"هی عێراق" بە ئیدارە کوردیەکەی خۆیەوە هەر لە ئارادایە. ئەم ئیدارە گاڵتەجاڕیە لە کەرکووکی* ژێر دەسەلاتی حوکوومەتدا جێگیربووەو بەردەوام تانە لە "دەسەلاتدارە

---

* لێرەدا مەبەست شەقوپەق یان لەتوپەت کردنە لە شێوازی دوورین یان تەریبدانی لێفەدا, دەقە ئینگلیزیەکەشیان وا دارشتووە Crazy-patterned quilt ـ و.

* ڕاستیەکەی ڕژێمی عێراق یەکەمجار لە پاش ڕاپەڕینی ساڵی 1991 هەوڵی دا ئەو دەسەلاتە کارتۆنیە لە شاری مەخمووری باشووری هەولێر دابنێت، بەلام پاشان بردیە بەغداو هیچ کاتێ ئەو ئیدارەیە لە کەرکووك نەبووە ـ و.

www.dengekan.com

بەکرێگیراوەکـەی بێگانـە"** دەدات لـەو بەشـەدا کـە کـوردە شۆڕشـگێڕەکان بەڕێوەی دەبەن.

هـەروەها لـۆجیکی ئـەنفال لـە جـەنگی ئێـران . عێـراقیش بـەدەر نیـە. پـاش سـاڵی 1986, هـەردوو حیزبـە سـەرەکیەکە, یـەکێتیی نیشـتمانیی کوردسـتان PUKو پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان KDP لـە لایـەن حوکوومـەتی ئێرانـەوە یارمـەتیو دەسـگرۆیی دەکـران و هەنـدێ جـاریش لـە پـەلاماردانی سـەربازیی هاوبەشـدا دژ بـە پێگـەو شـوێنەکانی حوکوومـەتی عێـراق بەشـدارییان دەکـرد، بـەش بـە حـاڵیKDPیـش لـە نـاو ئێرانـدا بنکـەی پشـتەوەی خـۆیی هـەبوو. قۆستنەوەی ئەم هەلە لە لایەن بەغداوە بۆ دەستپێکردنی کاری دژە یاخیبوون و کۆنترۆڵ کردنی ناوچە سنووریەکانی باکووری ڕۆژهـەڵاتی عێـراق و زۆربـەی ناوچـە شـاخاویەکانی نـاوەوەو سـەندنەوەیان لـە شۆڕشـگێڕان کێشـەیەکی ئەوتۆی لە سەر نیە، بەڵام ئەوەی کە میدڵ ئیست ووچ مشتومڕێتی لە سـەری کـەوا حوکوومـەتی ناوەنـد لـە ئەنجامـدانی ئـەم کارەیـدا زیـاد لـە پێویسـت ڕۆیشـتووە بـۆ گێڕانـەوەی دەسـەڵاتی خـۆی لـە ڕێگـای کـرداری سـەربازیی ئاساییەوەو لە ژێر پەردەی پرۆسەکەدا ڕژێمی سەدام حوسێن تاوانی گەورەی جەنگی ئەنجامدا هاوجووت بە تاوانەکانی دژە مرۆڤایەتیو جینۆساید.

لە کاتێکدا کە زۆربەی خوێنەران ئاشنای پەلاماردانەکەی مارتی 1998 ی هەڵەبجەن کەوا زیاد لە پێنج هەزار کوردی مەدەنیی تێدا کوژرا . ڕووداوەکە هەڵاو بگرێکی جیهانیی کەمخایەنی نایەوە . ڕەنگە سەریشیان لەوە سوڕبمێنێ ئەگـەر بـزانن کـە یەکـەم بـەکارهێنانی گـازی ژەهـراوی دژ بـە کـورد لـە لایـەن حوکوومەتی ناوەندەوە یانزە مانگ پێشتر ڕوویدابوو. هەموو ئەمانە باسکراون ومیدڵ ئیست ووچ چل پەلاماری لەم چەشنەی تۆمارکردووە کە تێیدا کورد نیشان بووەو هەندێك لەوانە چەند جۆرێك پەلاماری گرتووەتەوە لە ماوەی چـەندین ڕۆژدا, لـە نێـوان نیسـانی 1987و ئـابی 1988 دا. هـەر کـام لـەم پەلامارانـە تـاوانی جـەنگ بـوونو چـەکی قەدەغەشـی تێـدا بـەکارهاتووە.

** لێرەدا کەوانەکان هی دەقەکـە خۆیـەتیو گواسـتنەوەی دیـدی ڕژێمـە بـۆ بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی کوردو ڕابەرانی, وەك لەمەودوا لە گەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا دێت ـ و.

ڕاستیەکەشی خەڵکێك کە شەڕکەر نەبوون بە زۆریی دەبوونە قوربانیو دەخرانە سەر زەرەرو زیانی پەلامارەکە.

بە خەمڵو بۆچوونی ئێمە لە ئەنفالدا لایکەمەکەی 50 هەزار یان ڕەنگە 100 هەزار کەس کە زۆربەیان ژنو منداڵ بوون لە نێوان شوباتو ئەیلوولی 1988دا کوژرابێتن. کوشتنی ئەوان لە گەرمەی شەڕو پێکدادانێدا نەبوو بەڵکو "زیانی لابەلا" بوون بە گوزارشی سەربازیو هەروەها لە ئەنجامی لەڕێلادانو ملهوڕیی فەرماندە عەسکەریەکانەوە نەبوو وەك تاکە کەس کە ئەم توندڕەویەیان بێ سزادان لە لایەن سەرووی خۆیانەوە تێپەڕیبێت. بێگومان ئەم کوردانە بە ڕێکیو بە پێی یاساو ڕێسایەکی مەحکەمو بە ژمارەیەکی زۆر لە سەر فەرمانی حوکومەتی ناوەند لە بەغدا خراونەتە بەر مردن, پاش چەندین ڕۆژ یان حەفتەی ڕاپێچکردنیان لە گوندەکانیانەوە کە بەر تێکدانو وێرانکردن کەوتن یان لە کاتی هەڵاتنیانیدا لە دەست هێرشو پەلاماری سوپا بۆ سەر "ناوچە قەدەغەکراوەکان". لە کاتێکدا تەنها کەمینەیەك شەڕکەر بوون یان هەندێك وەك "هێزی پشتگیری" بۆ حیزبو لایەنە شۆڕشگێڕەکان کاریان دەکرد, بەڵام زۆربەی زۆری کوژراوەکان شەڕکەر نەبوونو کوشتنیان تەنها بە هۆی ئەوەوە بوو کە دانیشتووی ئەو ناوچانەن کەوا پشت سنووری دەسەڵاتی حوکومەتی عێراق کەوتبوون. بە گەڕانەوە بۆ سروشتی وردەکاریی داڕشتنی پێشوەختی پلانی ئەنفال دەبینین ئەوانی کە بەرپرسی کوشتارەکەنو تیمەکانی گوللە باران کردن بوون هەڵبژاردەی یەکەکانی ئاسایش بوونو پەیوەندییان بەو هێزانەوە نەبووە کە کوردەکانیان دەسگیرکردووە. بە واتایەکی تر, دەستێك گسکی دەداو ئەوی تریش کاری لەکۆڵکردنەوەی ئەوەی ئەنجام دەدا کە ڕژێم بە "پیسیو پاشماوەی" لە قەڵەم دەدا.

هەردوو توێژەری مەیدانیی خاوەن ئەزموون, جێمێرا ڕۆن Jemera Rone و یووست هیڵتەرمان Joost Hiltermann و هەندێ جار توێژەرێکی لەوان خوارتر یارمەتیدەریان بووە, ماوەی شەش مانگیان لە باکووری عێراقدا

بەســەربردووە لــە نێــوان نیســان و ئــەیلوولی 1992دا, کــە تێیــدا خــەریکی کۆکردنەوەی بەڵگەو زانیاری بوون لـە سـەر ئەنفال (بڕوانـە تێبینییـەك لـە سـەر میتۆدۆلۆجی). لـە پێشدا مێرمنداڵێکی تەمەن دوانزە ساڵ بە ناوی تەیموور عەبدولا ئەحمەد تاقە دەربازبووی پێزانراوی ژمارەیەکی زۆری پیاو و ژن و منداڵی کورد بوو کـەوا بـەرەوخوار کراونەتـەوە بـۆ نێـو قـوولایی خـاکی عەرەبنشین لـە عێراقداو پاشـان لـەوێ بێسەروشـوێن کـراون. گریمانـەی ئـەوە هەیە کە ئەمانە هەموو بە پەلە ئیعدام کرابێتن, بەلام هیچ بەڵگەیەك بە دەستەوە نەبوو. تیمەکەی میدل ئیست وۆچ لە کاتی ئەنجامدانی ئەرکەکەیاندا حەوت دەربازبووی دیکەی کۆمەڵکوژیەکەیان دۆزیەوەو چاوپێکەوتنیان لە گەڵ کردن کە تێیدا بە وردیو دوورو درێژییەکی قەناعەت بەخشەوە یادەوەریەکانیان گێڕاوەتەوە. ئەمانە پێنجیان لە پەلامارە شەش مانگیەکەی سوپادا گیراون و براون بۆ گولله باران کردن, دوانیشیان بە ماوەیەکی کەم دواتر.

بۆ ئەوەی بگەینە ئەو خاڵەی کە تێیدا لە ئەنجامەکانی ئەم کارە دڵنیابین بێ هیچ دژواریو پێچەوانەیەك, کارێکی وا ئاسان نیە. بەشێکی چاودێری مافی مرۆڤ Human Rights Watch کە چاودێریی رۆژهەلاتی ناوەڕاستە Middle East Watch پێشتر گەلێ سەرچاوەی تەرخان کردووە بۆ ئەم پرۆژە گەورەیەو زیاد لە هەر کارێك کە تا ئێستا ئەم جووتە ڕێکخراوە لە مێژووی پانزە ساڵەی تەمەنیاندا گرتبێتیانە ئەستۆ. ئێمە زۆر منەتبارو چاولەبەری ئەو کەس و دەزگایانەین کەوا گوستاخانە بە دەنگمانەوە هاتوون بۆ ئەم پرۆژەی کوردە. بلاوکردنەوەی ئەم کتێبە خۆی نیشانەیەکە, بەلام ئەنجام و کۆتایی تا ئێستا دیار نیە. تەنها ئەوانەی کە بەرپرسن . هەردوك, حوکوومەت بە گشتی و ئەو کەسانەش کە ئەقڵی ئاڕاستە کردن و جێبەجێکردنی ئەنفال بوون, بدرێنە دادگا, ئەوکاتە کارەکە بە ئەنجام دەگات و تەواو دەبێت.

بە هۆی نەبوونی دادگایەکی نێودەوڵەتی بۆ تاوانکاران, کەوا دەسەلاتی دادگایی کردنی ئەوانەی ببێت کە بەرپرسن لەو تاوانە سامناکانەی لێرەدا باسیان لێوە کراوە, سێ بوار خۆیان دەخەنە ڕوو. یەکەمیان دادگایەکی نیشتمانیی عێراقی, لە هەلومەرجی ئێستادا, کە سەرۆك سەدام حوسێن و حیزبی بەعس هێشتا هەر لەدەسەلاتدا بن، ئەمەیان تا ڕادەیەك ڕێی تێناچێت

ئاوها كارێك بڕەخسێت. دووەمیان هیوایەك هەیە دادگایەك بۆ ئەم مەبەستە بە سەرپەرشتیی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەكگرتووەكان ببەسترێت و گوێ بگرێت لە بەشێك یان گشت ئەو تاوانكاریانەی سەرەوە، لە سەر بناغەی ئەو بەڵگەو شایەتیانەی لە لایەن دەستەیەكی لێكۆڵینەوەی تایبەتەوە ئەنجام دەدرێن. لە كاتێكدا ئاوها پێشنیارێك لە لایەن دەستەی بەڕێوەبەرێتیی كلینتۆنەوە خراوەتە بەردەستی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەكگرتووەكان بەلآم بەدیهێنانی جێی گومانەو بەندیشە بە ڕاڕایی سیاسەتی هێزە سەرەكیەكان لە نەتەوە یەكگرتووەكاندا.

دواهەمینیش، دادگای یاسایی نێودەوڵەتییە International Court of Justic (ICJ) لە لاهای كە دادگایەكی جیهانییەو بەشێكە لە سیستەمی نەتەوە یەكگرتووەكان و بۆئەوە هاتووەتەكایەوە كە كێشەو گرفتی نێوان وڵآتان چارەسەر بكات ئەگەر پەیمانشكێنی یان پاشگەزبوونەوەیەك ڕوویدات لە ڕێكەوتننامەیەكی نێودەوڵەتیدا. كێشەی كوردی عێراقیش لە گەڵ ڕێكەوتننامەی ساڵی 1951دا گونجاوە سەبارەت بە ڕێگەگرتن و سزادانی تاوانی جینۆساید، كە عێراق و 107 دەوڵەتی تردا تیایدا بەشدارن. گرنگە ئەوەش بگوترێ كە عێراق دانی بە مافی دەسەڵآت و حوكمدانی ICJدا ناوە بۆ گوێگرتن لە كێشەكانی جینۆساید, كە لە لایەن دەوڵەتێكی تری بەشداربووی وەك ئەو, بەرامبەری ڕاست دەكرێتەوە. بە ڕای میدڵ ئیست ووٚچ ئەگەری ئەم ڕێگایەیان لەبارترە بۆ كێشەی ئەنفال. بەدواداچوونی ئەم بوارەیان ئەوە ناگەیەنێ كە واز لە بوارو ڕێگەكانی تر بێنین و پەكیان بخەین، ئەمانە دەتوانن تەواوكەری یەكتر بن. ICJ, تەنها دەسەڵآتی دادگایی نێوان دەوڵەتانی هەیە نەك تاكە كەس, بەلآم بە پێچەوانەی بە هەڵە تێگەیشتنی گشتیی ICJ دەتوانێ سوودی پراكتیكیانە بە كوردی عێراق بگەیەنێ . بۆ نموونە داواكردنی ئیجرائاتی كاتیی پارێزگاریی (كە دەوڵەتێكی بەشدار یان بەشدارانی

ڕێکەوتننامەی جینۆساید دەکرێ بۆ کورد بکەونە کار) یان داوای ئەوە بکەن کە حوکوومەت زەرەرو زیانی قوربانیەکان ببژێرێت.

تا ئەمڕۆ تەنها هەر بۆسنیاو هێرزەگۆڤینیا کێشەیەکیان دژ بە دەوڵەتێکی تر، هەیە کە لە ژێر ڕکێفی ڕێکەوتننامەی جینۆسایدایە. دادگای یاسایی نێودەوڵەتیش ICJ، بەخێرایی ڕازی بووە بە وەرگرتنی ئیجرائاتی پارێزگاریی کاتیی، لە مارتی 1993دا. بەڵام تا ئێستاش بە پێی ناوەڕۆکی سکاڵانامەکە بڕیاری خۆی نەداوە. هێنانە پێشەوەی کێشەیەکی کاریگەر دژ بە عێراق و لە سوودی کورد دەبێتە ڕووداوێکی گەورەو بایەخدار لە یاسای مافی مرۆڤی نێودەوڵەتیدا کە بێگومان کێشەکە دەباتەوەو لە سەر بناغەیەکی ڕیالیستیانەو یاسایی بەهێز دەیباتەوە. بڕیارەکە گیان دەکاتەوە بەر ڕێکەوتننامەی لەگیانەڵادابووی جینۆسایداو ڕێزی یاسای نێودەوڵەتی بەهێز دەکات و ڕژێمە ستەمکارو ملهوڕەکانی سەرانسەری جیهان وا لێدەکات کە هەڵوەستەیەك بکەن و دوودڵ بن لە بەرپاکردنی کاری لەو جۆرانە دژ بە گەلێکی کەمینە.

کەواتە، بەڵگەکان چۆن کۆکراونەتەوەو بۆچی میدڵ ئیست ووۆچ دڵنیایە لەوەی کە دەتوانرێت کارێکی سەرکەوتوو دژ بە حوکوومەتی عێراق بکرێت؟

دوادوایی ساڵی 1991 بوو . مانگێك پاش ئەوەی بەرەی کوردستانیی عێراق، کە هاوپەیمانییەکی حەوت حیزبیە، دەسەڵاتی خۆی لە ناوچەی شۆڕشدا دامەزراندبوو. کە ئێمە بڕیارمان دا دووەم نێردراوی خۆمان بنێرین بۆ ئەو هەرێمە. (نێردراوێکی پێشتر مەسحێکی باشی ئەنجام دابوو لە سەر گیروگرفتی مینی زەمینی کە کۆسپێکی گەورە بوو بۆ سەرلەنوێ نیشتەجێبوونەوەی ئاوارەکان). ئەم نێردراوە . کەوا هاوکارییەکی پڕکێشانە بوو لە گەڵ پزیشکانی ڕێکخراوی مافی مرۆڤدا کە پێشتر کارێکی گەورەیان بە ئەنجام گەیاندبوو لە سەر بەکارهێنانی گازی کیمیایی لە لایەن عێراقەوە، ساڵی 1988، لە ماوەی ئەنفالی کۆتاییدا . لە ڕێگەی تورکیاوە چووەتە ناو کوردستانی عێراق. مەبەستی ئەم تیمە تەماشاو تاوتوێ کردنی دیاردەی ئەو گۆڕە بەکۆمەڵانە بوو کە لە شوێنی جۆراوجۆر لە لایەن کوردەکانەوە دۆزرابوونەوە. لە ماوەی دە ڕۆژدا تیمەکە لە ناوەوەو دەرەوەی شارە کوردیە سەرەکیەکانی وەك هەولێرو سلێمانیو دەوروبەریاندا چەند گۆڕێکی بەکۆمەڵی

هەڵدایەوە, کە قوربانیەکانی دەستی ئەمنیان تێدا بوو (ئەمن هێزی سەرەکیی ئاسایشی ناوخۆ بوو). تیمەکە لە دوا ساتەکانی نوێکردنەوەی پرۆسەی پرۆڤاید کۆمفۆرتدا Provide Comfort ئەوێی بەجێهێشت . ئەو پرۆسە پارێزگاریەی هاوپەیمانان کە بنکەی لە تورکیایەو ماوەکەی لە بەسەرچووندا بوو. (ئەنقەرە لە یانزەمین کاتژمێردا ڕێگەپێدانی نوێکردەوە).

لە ڕاپەڕینە سەرنەکەوتووەکەی مارتی 1991 دا بڕێکی هێجگار زۆری تۆمارو بەڵگەنامەی حوکومەتی عێراق دەستی بەسەرداگیرا, لەو کاتەدا کە کوردەکان دامودەزگاکانی پۆلیسی نهێنییان داگیر کرد, کە خاوەن دەسەڵاتی هەموو شارو شارۆچکەکان بوون. زۆر لەو بەڵگەنامانە سووتێنران یان پەرش و بڵاوکرانەوە لەو پەلەپەل و هەڵچوون و ترس و بیمانەدا کە مۆرکی ئەو رۆژگارە بوون. کوردەکان بە زۆریی بە دوای ئەو سەرچاوانەدا دەگەڕان کە پەیوەندیی بە خۆیانەوە هەبوو بۆ دۆزینەوەی ئەو پیاوخراپانەی دزەیان کردبووە ناویانەوەو کەم کەس هەبوو بیر لە ئەنفال بکاتەوە, لە گەڵ ئەوەشدا کە هەر هەژدە مانگی بە سەردا تێپەڕیبوو, (ڕاستیەکەی تا ئەو کاتە 30 مانگ بوو . و). بەدەستهێنانی ئەم بەڵگەنامە ڕەسمیانەو تاوتوێ کردنیان بوو بە مەسەلەیەکی پیرۆز لای توێژەران, بۆ ئەوەی دەرفەتێکیان ببێت لە گەڵ دەربازبوانی پێشێلکردنی مافی مرۆڤدا بدوێن و ئێسك و پرووسکی ئەوانە بپشکنن کە ڕزگار نەبوون. دواتریش خوێندنەوەی ڕاپۆرتە ڕەسمیەکان دەربارەی ئەوەی کە ڕوویدابوو, تاقە ڕێگای لێکۆڵینەوە بوو لە سەر تۆماری مافی مرۆڤ , لە کاتێکدا ئەو ڕژێمەی ئەم هەموو ستەم و پێشێلکردنەی ئەنجام دابوو هێشتا هەر لە دەسەڵاتدابوو.

www.dengekan.com

میدڵ ئیست ووّچ پێکەوە لە گەڵ نووسەری عێراقی کنعان مکیە[3] و پیتەر گالبرەیت Peter Galbraith ی سیناتی ئەمریکی لە لیژنەی پێوەندیەکانی دەرەوە, کەوتنە گفتوگۆ لە گەڵ ئەو حیزبە کوردیانەی کە بەڵگەنامەکانیان لەلابوو, بە مەبەستی گواستنەوەیان بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ پاراستن و شیکردنەوەیان. مەسەلەکە گەلێ گومانی لێئالابوو وەك: کوردەکان بە تەواوەتی دەستیان بە سەر چەندا گرتووە, دۆکیومێنتەکان تا چەند بە کەڵکن, لە کوێ شاردراونەتەوە, چۆن کۆسپی دیبلۆماسی و لۆجستی چارەسەر بکرێت بۆ ئەوەی ببرێنە دەرەوەی وڵات؟ لەبەرئەوە چەندین سەردان پێویست بوو بۆ ئەم هەرێمە بۆ ئەوەی کارەکە رێك بخرێت. لە مایسی 1992 دا نزیکەی چواردە تەن بەڵگەنامە بە تەواوی گوێزرایەوە بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بە دەسپێشخەریی میدڵ ئیست ووّچ و لە هەموو کاتێکدا کەرەستەکە لە ژێر کۆنترۆڵی خۆماندا مایەوە. لە گەیشتندا لیژنەی پەیوەندیەکانی دەرەوەی سینات بەرپرسیاریی بەڵگەنامەکانی گرتە ئەستۆ و سپاردنی بە شوێنێکی سەلامەت, تاوەکو لە لایەن تیمێکەوە کە میدڵ ئیست ووّچ سەرپەرشتیی دەکرد تاوتوێی بکرێت (بڕوانە بەشی میتۆدۆلۆجی سەبارەت بە باس و خواسی بەڕێوەچوونی کارەکە).

بە شێوەیەکی سەرەکی بەڵگەنامەکان هی: " *مدیریە الامن العامە* ـ بەڕێوەبەرێتیی گشتیی ئاسایش" و "*مدیریە الاستخبارات العسکریە العامە* . بەڕێوەبەرێتی گشتی هەواڵگریی سەربازی"* و بە ڕادەیەکی کەمتریش حیزبی بەعسن. ئەم بەڵگەنامانە کلیلی دەرگا لادانە لە سەر تێگەیشتنی لۆجیکی ئەنفال. ماوەی ساڵانی سەرەتای 1960 تا 1991 یەکلاکەرەوەیە لە گەڵاڵە

---

(3) کنعان مکیە, بە نازناوی سمیر الخلیل کتێبی "کۆماری ترس: چیرۆکی عێراقی سەددام حوسێن لە ناوەوە" و "دڵڕەقی و بێدەنگی: جەنگ, ملهوڕی, ڕاپەرین و جیهانی عەرەب" ی دەرکردووە.
.-Republic of Fear: The inside story of Saddam Hussein's Iraq (NewYork: Panthion Books, 1990).
- Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World (New York: W.W. Norton, 1993).

* ئەم ناوو دەستەواژانە لە دەقە ئینگلیزیەکەشدا هەر بەم جۆرە بە شێوە عەرەبیەکەیان هاتووە ـ و.

کردنی مەسەلەیەکی یاساییدا دژ بە حوکوومەتی عێراق. لە نێوان نیسانی 1992 و نیسانی 1993دا, میدڵ ئیست ووچ شایەتیی لە زاری زیاد لە 350 کەس وەرگرتووە کە شایەتحاڵ یان دەربازبووی ئەو کارو کردەوانەی دەسەڵاتداران بوون کە پەیوەندییان بە ئەنفالەوە هەبوو. ئەم زانیاریانەش کاکڵەی تێگەیشتنی ئێمە پێکدێنن سەبارەت بە رەفتاری حوکوومەت. بە پێی ئەو کەرەستەو بابەتانەی تا ئەمڕۆ تاوتوێ کراون دەرکەوتووەو سەلماوە کە ئەو کوردانەی وا گیراون و راپێچ کراون لێکۆڵینەوەی دوورودرێژیان لە گەڵدا کراوەو پاشان جیاکراونەتەوەو نێردراون یان بۆ مردن یان بۆ زیندانیکردن یاخود دووبارە نیشتەجێکردنەوە لە ئۆردووگاکاندا.

لە مایسی 1991 دا کاتێ کە دەسەڵاتداری بێسنووری ئەنفال, علی حسن المجيد, کە دواتر بەرز کرایەوە بۆ وەزیری بەرگری, لە دانوستانێکی نەزۆکدا لە گەڵ سەرکردە کوردەکاندا کۆبووەوە دەیزانی چۆن قسە دەکات، کاتێ بەرەوڕووی داواکاریی کوردەکان بووەوە کە چارەنووسی کوردە سەرنگومکراوەکان ڕوون بکاتەوە . ئەو ژمارەیەی ئەوان دایاننابوو 182 هەزار کەس بوو . ئەم بە تووڕەییەوە وایدەربڕی کە تێکرا ئەو ژمارەیەی "لە ئەنفالدا کوژراون بە هیچ جۆرێك لە سەد هەزار زیاتر نەبووە". ئەلمەجید ئەم قسەیەی بۆ لەخۆبایی بوون و خۆهەڵکێشان کرد نەك بۆ ئەوەی دان بە تاوانی خۆیدا بنێت.

بێگومان لە شوێنێکی ئەرشیفی بەغدادا دۆسیێ تەواوی کوردە بێسەروشوێنەکان هەیەو لە پاش پێنج ساڵی گرتنیان ڕەنگە هەندێکیان تا ئێستاش هەر زیندوو بن. بەڵام بە بۆچوونی ئێمە زۆربەی زۆریان زیاتر ڕێی تێدەچێت لە گۆڕی بەکۆمەڵی دوورە دەستدا کۆتاییان پێهێنرابێت وەك لەم کتێبەدا باسی لێوەکراوە. لەبەر ئەوە میدڵ ئیست ووچ داوا لە دەسەڵاتدارانی عێراق دەکات ڕوونکردنەوەیەکی تەواو لە سەر ئەوانەی فڕاندوونی بدا بەدەستەوە بۆئەوەی کەسوکاریان بتوانن پرسە بۆ مردنیان دابنێن و جارێکیتر

بگەڕێنەوە سەر ژیانی ئاسایی خۆیان. وردە وردە لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەی مەیدانیمانەوە ڕوونبووەوە کە هەرچەندە ئەنفال تەنها شەش مانگی خایاندو- لەو ماوەیەدا زۆربەی بێسەروشوێن کردنەکان ئەنجامدران . بەڵام پەلاماری سەرەکیی گوند ڕووخاندن و ڕاگواستنی زۆرەملێی سەدان هەزار کەس لە خەڵکی نیشتەجێی "ناوچە قەدەغەکراوەکان" ماوەی دوو ساڵی گرتەوە، لە مارتی 1987 ەوە تا نیسانی 1989. ئەمەش هاوکات بوو لە گەڵ ئەو ماوەیەدا کە علی حسن المجید دەسەڵاتێکی نائاسایی مردن و ژیانی خەڵکی وەرگرت وەك سکرتێری مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس. پەلامارەکە لووتکەی بیست و پێنج ساڵی بەعەرەبکردن و ڕاگواستنی بەکۆمەڵ و تێکدان و کاولکردنی دێهات بوو. هەروەها ئاگاداری ئەو گۆڕانکاریانەش بووینەوە کە حوکوومەت لە ماوەی قۆناخە جیاجیاکانی پەلامارەکەدا پەیڕەوی دەکرد. لە کاتی ئەنفالی کۆتاییو لە ئاخرو ئۆخری مانگی ئابی 1988 داو پاش ئاگربەستەکەی جەنگی ئێران . عێراق، بەرەوڕووی کێشەیەکی کەموێنە بووینەوە کەوا هێزەکانی حوکوومەت قڕیان خستبووە گوندنشینە نێرینەکان و دەسبەجێ کوشتبوونیان. (لە گەڵ جێگای دیکە گوندنشینە نێرینەکان بەکۆمەڵ سەرنگوم بوون و گریمانەی ئەوە هەیە کەهەموویان لە شوێنی نهێنیدا ئیعدام کرابێتن). گوندی دوورەدەستی جارانی کورێمێ، لە پارێزگای دهۆك، لە شوباتی 1992 دا دەسنیشانکرا کە گۆڕێکی بەکۆمەڵی تێدایە. دووەم تیمی پسپۆڕ لە پزیشکیی عەدلیی ئەنترۆپۆلۆجیدا و دیسانەوە هەر بە هاوکاریی پزیشکانی ڕێکخراوی مافی مرۆڤ PHRو, بە پشتبەستن بە شارەزایی لێکۆڵەرەوانی ئەمەریکای لاتین, لە مایسی 1992 دا نێردرا بۆ ناوچەکە. لە پاش مانگێك کارکردنی مەیدانیی لە کورێمێ و شوێنەکانی تر ئەنجامی کارەکەیان لێکۆڵینەوەیەکی بەرفراوان بوو لە سەر چارەنووسی قوربانیانی ئەنفال لە یەك ناوچەداو لە کانوونی یەکەمی ساڵی 1993دا بڵاوکرایەوە.

دوای پشوودانێکی زستانی 1992 . 1993, لە مارتی 1993دا لێکۆڵینەوەی مەیدانیی بۆ ئەم ڕاپۆرتە (ئەم کتێبە . و) دەستی پێکردەوە بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانەی لە زانیاریەکانماندا هەبوون، چونکە زۆر شت مابوو بکرێت پێش ئەوەی وەڵامەکان جێی خۆیان بگرن سەبارەت بەو

کارەساتەی بە سەر کوردا هات. لە حالەتی ئاشکرا نەکردنی هیچ نهێنیەکدا لە لایەن بەغداوە، پێویستمان بە خەملاندنێکی ورد هەیە بۆ ژمارەی بێسەروشوێنەکان، وەك نموونەیەك. بە هەرحاڵ, هەندێك لە شوێنی کوشتارەکە, بێگومان هەمووی نا, زانراون. کاری لێکۆڵینەوەی بەرفراوانیش وا پێویست دەکات لەو ناوچانەی عێراقدا ئەنجام بدرێت کە لە ژێر دەسەلاتی حوکوومەتدا ماونەتەوە. بەلام زەمان لە جێی خۆی ناوەستێت و ڕژێمی بەعس هەڕەشە لە ناوچە ئابلووقەدراوەکەی کوردەکان دەکات و هەروا لێناگەڕێ هێزو دەسەلاتیان تا سەر بێت. حوکوومەت هێزەکانی خۆی لە سەر ئەو هێڵە سەربازیە مۆڵداوە کە بە تیرەیی باکووری عێراق دەبڕێت*، (ئەمە ئەو پشتێنەیە کە ناردنی خۆراك و سووتەمەنی و دەرمان و پێداویستیەکانی تری لە دوو ساڵ لەمەوپێشەوە لە کورد قەدەغەکردووە)**.

ئەوەی بە ئاشکرا جڵەوی گرتوون هەڕەشەی زەبر وەشاندن و تۆڵەکردنەوەیە لە لایەن هێزی ئاسمانیی ئەمەریکاو بەریتانیاو فەرەنساوە کە ڕۆژانە ئێشکی ئەم بەشەی عێراقی سەرووی هێڵی پانی 36 دەگرن. بۆ بەردەوامبوونی پرۆسەی سەلامەتی دابینکردن (پرۆڤاید کۆمفۆرت)، هەموو شەش مانگ جارێك ڕەزامەندیو ڕێگەدانی ئەنقەرە داوادەکرێتەوەو تا ئێستا ئەم ڕەزامەندیە هەر دەدرێت بەلام تورکیا زۆر خۆشی بە کوردا نایە چ لە تورکیا خۆیدا یان لەمدیوی سنووری عێراقەوە، لەبەرئەوە بە نابەدڵی ڕێگای هاوپەیمانانی ڕۆژئاوا دەدات کە هەتاهەتایە قەڵغانی پاراستن بن بە سەر شێوە دەوڵەتێکی تازە چەکەرەکردووەوە.

لە سەر بنچینەی ئەو بەڵگانەی لەم ڕاپۆرتەدا هاتوون، میدڵ ئیست ووچ تێدەکۆشێ بۆ ئەوەی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی ئاگاداری ئەوە بێت کەوا

---

* مەبەست لەو هێڵەیە کە لە باکووری ڕۆژئاواوە بەرەو باشووری ڕۆژهەلات شۆڕدەبێتەوە و بەشە ڕزگاربووەکەی کوردستانی عێراق لەوانیتر جیادەکاتەوە ـ و.

** مەبەست سەردەمی ئامادەکردنی ئەم کتێبەیە کە ساڵانی (1992 و 1993) بووە ـ و.

www.dengekan.com

جینۆساید لە ناوچە شاخاویەکانی باکووری عێراقدا, لە ساڵی 1988 دا بەرپاکراوە. لە ئەستۆگرتنی یاسایی کارکردن لە سەر بنەمای ئەو زانیاریە بۆ سزادانی ئەوانەی پێی هەڵساون و نەهێشتنی دووبارەبوونەوەی کارێکی بەجێیەو نکووڵی لێناکرێت. ئەمانە دەکرێ شوێنیان بکەوی چ لە ڕێگەی دادگای عەدلی نێو دەوڵەتیەوە یان لە ڕێگەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە. چوونکە ئەنجومەنی ئاسایش بە پێی ڕێکەوتننامەی جینۆساید لە سەرێتی بەربەست لە کارو کردەوەی جینۆساید بکات. جگە لەوەش لە تەمووزی 1993 دا ڕەشنووسی پێشنیارێکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا خرایە بەردەمی ئەنجومەن بۆ دروستکردنی لیژنەیەکی لێکۆڵینەوە لە مەسەلەی تاوانی جەنگی عێراق و جینۆساید. بۆ ئەم مەبەستەش حوکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئەو وڵاتانەش کە پێوەندیی توندیان بەم مەسەلەیەوە هەیە پێویستە هەر زانیاریەکیان دەربارەی ئەنفال لە لایە بیخەنە ڕوو. پارێزگاری کردنی بەردەوام لە کورد پێویستە, ئەگەر ویسترا هەڕەشەی توندی تۆڵەسەندنەوەی دەسەڵاتدارانی بەغدا, پووچەڵ بکرێتەوە. لە گەڵ ئەوەشداو لە پرۆسەی پارێزگاریی بارودۆخی ئێستادا نابێ چاوپۆشیی لەو ڕاستیە بنەڕەتیە بکرێت کە حوکوومەتی عێراق دەبێ تەواوی چارەنووسی هەموو ئەوانە ئاشکرا بکات کە لە کاتی ئەنفال و لە پێش و لە پاش ئەنفالیشدا دەست هێزەکانی کەوتوون. لە کاتێکدا کە بە ئەقڵەوە ناچێت سەرۆك سەدام حوسێن خۆی و یاریدەدەرە نزیکەکانی و خزمەکانی بدرێنە دادگا, بەڵام پێویستە حوکوومەتەکەی دوای ئەو لە بەغدا لە بەرپرسیاریی خۆی نەدزێتەوە بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەل لەم تاوانە گەورەو گرانانەو گشت ئەوانە بدا بە دادگا کە تێیدا بەشداربوون و سەپاندنی حوکمی یاسا بە سەریاندا تا پەڕی ئەوپەڕ. دەبێ بواریش بۆ کوردی عێراق بڕەخسێنرێت کە لە ئاشتی و ئاسایشدا بژین و ئازادبن لە ئاخاوتندا بە زمانی خۆیان و, پراکتیزەی کولتوورو نەریتی خۆیان بکەن وەك کورد. کوشتن و ڕاگواستن و تێکدان و کاولکردنی بەرفراوانی دێهات کە باسی دوورو درێژیان لە لاپەڕەکانی لەمەودوادا دێت نابێت ڕێگەی پێ بدرێت جارێکیتر ڕووبداتەوە.

* * *

ئەم ڕاپۆرتە لە لایەن جۆرج بلاکەوە George Black نووسراوە, کە نووسەرێکە لە بواری مافی مرۆڤو کێشە نێودەوڵەتیەکانی دیکەدا[4]. ڕاستێکەی کارەکە بە هاوکاریو کۆششی مستەر بلاکو یووست هیلتەرمان Joost Hiltermann, کە بەڕێوەبەری پرۆژەی کوردە لە میدڵ ئیست ووچداو جێمێرا ڕۆن Jemera Rone, ڕاوێژکار لە چاودێریی مافی مرۆڤدا کە ڕێکخراوی دایکە, هاتە بەر.

بە گشتیی بەرپرسیاریی بلاوکردنەوەی ڕاپۆرتەکە لە ئەستۆی ئەندرو وایتلیـیە Andrew Whitely, بەڕێوەبەری ڕاپەڕاندن لە میدڵ ئیست ووچدا. شۆڕش ڕەسووڵ, کە لێکۆڵەرەوەیەکە لە گەڵ میدڵ ئیست ووچدا هاوکاریی کردووە لە بلاوکردنەوەی کارەکەداو پێشنیارو ڕاستکردنەوەی بایەخداری تێدا ئەنجامداوە. سوزان هاوارد Suzanne Howard بەرپرس بوو لە ئامادەکردنی دەسنووسی بلاوکراوەکە. وەرگێڕانی بەڵگەنامەکانیش لە لایەن چەند کەسێکەوە ئەنجام دراون. لێکۆلەرەوە مەیدانیەکانیش دکتۆر هیلتەرمانو خاتوو ڕۆن بوونو مستەفای خەزری, ڕاوێژکار لە میدڵ ئیست ووچدا, یارمەتی داون.

کاری مەیدانیی ئەوان لە ساڵانی 1992و 1993 دا کاکڵەی ئەو زانیاریانە پێکدێنێ کە لە لاپەڕەکانی لەمەودوادا دەخرێنە ڕوو. کاری بێوچانی وەرگێڕە کوردەکانمانو یارمەتیدانیان بۆ وەدەستهێنانی ئەم زانیاریانە جێی پێزانینو ڕێزمانە. هەروەها میدڵ ئیست ووچ زۆر سوپاسی ڕێکخراوی مافی مرۆڤ لە کوردستانی عێراق دەکات بە لقەکانیەوە لە هەولێرو سلێمانیو دهۆک.

---

(4) تازەترین کتێبی مستەر بلاک "دەستە ڕەشەکانی بایجینگ"
Black Hands of Beijing, “ John Wiley & Sons,NewYork,1993”
کە مێژوویەکی بزووتنەوەی دیموکراتییە لە چین لە ساڵی 1976 ەوە, پێکەوە لەگەڵ ڕۆبن مۆنرۆ Robin Munroکە لە چاودێری ئاسیایە Asian Watchدایانناوە.

www.dengekan.com

سـوپاس بـۆ كۆمیتـەی بـەرگری لـە مـافی قوربانیـانی ئـەنفال لـە سـلێمانیو سوپاس بۆ ژمارەیەك لە دكتۆرو پارێزەرو خاوەن پیشـەی تر لە كوردستانی عێراقدا كە ناكرێ ناویان بێنین لە بەر سەلامەتییان. پێزانینێكی تایبـەتی بۆ بەڕێز ڕەسوولێ بۆ ئەو كارە پیشەنگەی لە دۆخێكی هێجگار سەختو نالەباردا ئەنجامی داوە لـە سـەر پـەلاماری ئەنفال, لـە سالانی 1988 . 1989 دا, پـێش ئەوەی پەیوەندی بكات بە دەستەی میدلێ ئیست ووچەوە.

لێكۆڵینـەوەی پزیشـكیی دادوەری (فۆرێنسـیك)* كـە لـەم ڕاپۆرتـەدا باسـی دێتو دەچینەوە سەری بە هاوكاریو هاوبەشیی تیمـەكانی میدلێ ئیست ووچ و پزیشكانی ڕێكخراوی مافی مرۆڤ PHR ئەنجامدراوەو لـە كانوونی یەكـەمی 1991 دا ئـەریك ستۆڤەر Eric Stover سەرپەرشتیی كردووەو لـە مـایس . حوزێرانی 1992 یشدا كێن ئەندەرسن Ken Anderson. مستەر ستۆڤەر بەڕێوەبـەری جێبەجێكـەری PHRەو مسـتەر ئەندەرسـن بەڕێوەبـەری پـڕۆژەی چەك لە ڕێكخراوی چاودێریی مافی مرۆڤدا. د. كلاید سنۆ Clyde Snow، پسپۆڕی بەناوبانگی بواری ئەنترۆپۆلۆجیای پزیشكیی دادوەری, سەرۆكایەتی تیمـە زانسـتیەكانی هـەردوو نێردراوەكـەی كـردو لـە شـوباتی 1992شـدا بەشداریی سەردانێكی تری كرد بۆ كوردستانی عێراق.

لێكۆڵینـەوەی یاسایی لـە سـەر ئـەو پێوەرانـەی كـە بـە هۆیانـەوە پێویسـتە ڕژێمـی بـەعس حوكم بدرێت لـە سـەر كردەوەكـانی لـە كوردسـتانی عێراقدا لـە مـاوەی سالانی 1987 . 1989دا لـە لایـەن پرۆفیسۆر لۆری دەمرۆچ Lori Damrosch, لـە فێرگـەی یاسـای سـەر بـە زانكـۆی كۆلۆمبیـا, لـە ئەسـتۆ گیرا. كـەیت هایـەتKeith Highet و كێنیت ڕۆت Kenneth Rothی جێگـری بەڕێوەبـەری جێبەجێكـەری چـاودێریی مـافی مـرۆڤ ئامۆژگـاریی پسـپۆڕانەیان پێشكەش كرد.

---

* فۆرێنسیك Forensic تەماشاو تاوتوێ كردنی لاشە یـان ئێسـكو پرووسـكی قوربانیـەو پاشـان لێكۆڵینەوەی پزیشكیو یاساییە لە سەریو دواجار كێشەكان لە دادگادا سـاغ دەبنـەوەو بڕیاریـان لـە سەر دەدرێت. بەرامبەرەكەی لە زمانی كوردیدا لەوانەیە پزیشكیی دادوەری یان شەرعی ئەو مانایە بگەیەنێت بەڵام پێموایە پڕبە پێستی ئەو چەمكە نیە كە لێرەدا مەبەستە ـ وەرگێڕ.

پێتــەر گالبرەیــتPeter Galbraith ڕاوێــژکاری بــالای لیژنــەی پەیوەندیەکانی دەرەوەی سیناتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو چارڵس دەنبـەرCharles Dunbar باڵیۆزی پێشـوو لـە وەزارەتـی دەرەوەی ویلایەتـە یەکگرتووەکان بوو شایستەی پێـزانین و سوپاسـی گـەرمی میـدڵ ئیسـت وۆچن بۆ ئەو یارمەتیو هاوکاریە بێسنوورەیان لەم پرۆژە گەورەیەدا.

لـە کۆتاییـدا میـدڵ ئیسـت وۆچ سـوپاسـی خـاتوو سـوزان میسـەلاس Susan Meiselas دەکـات بـۆ ئـەو دڵگـەرمیو خـۆ بەسـتنەوە بـە بابـەت و میللــەتێك ئاشــنایی باشــی لــە گەڵیانــدا پەیــداکردووە. وێنــەو تۆمــارە ڤیدیۆییەکانی سوودێکی گەورەیان بەخشی.

ئەندرو وایتلی

بەڕێوەبەری ڕاپەڕاندنی میدڵ ئیست وۆچ

نیویۆرك

www.dengekan.com